

4 mei 2022

Twee mei 1945 was het. De sering en bloeiden uitbundig, en de lucht was zwanger van hun geuren. Die dag in mei werden in het concentratiekamp Neustadt-Glewe in Noord-Duitsland twee jonge vrouwen bevrijd door het Russische leger. De een was 24 jaar oud, de ander 29 jaar. Ze kenden elkaar pas enkele weken en ze kenden elkaar onder barre omstandigheden. Maar die laatste weken van gevangenschap waren ze onafscheidelijk.

Hoe ze elkaar daar in Neustadt- Glewe hebben ontmoet? Het kan zijn dat de een de ander Nederlands heeft horen spreken. En dat zij daardoor in gesprek zijn geraakt. Maar wat zeker is, is dat zij al vlug ontdekten gezamenlijke vrienden te hebben. En wat ook zeker is, is dat dat hun vriendschap toen is ontstaan. Ik citeer de jongste van de twee, Marianne van Raamsdonk, uit haar biografie *Met het verleden bezig*:

Ze zegt: 'wij werden boezemvriendinnen.'

Marianne van Raamsdonk was verzetsstrijdster. Haar boezemvriendin in Neustadt-Glewe, Annetje Kupferschmidt was een Joodse vrouw, ook zij zat in het verzet. En was net als Marianne getrouwd. Maar Annetje had een dochtertje dat, zoals zij vurig hoopte, ergens in Nederland nog veilig zat ondergedoken.

Hier op deze plek, bij dit kleine intieme monument ter nagedachtenis aan de door nazi's vermoorde Joden, én aan mensen uit het verzet - allen bewoners van de Samenwerking - een monument ter nagedachtenis aan de genocide op het Joodse volk, en ter nagedachtenis aan hen die hun leven waagden en hun leven gaven om Joodse mede-Nederlanders uit handen van de nazi's te redden, en zich te verzetten tegen de nazi-ideologie, juist hier denk ik, moet het kleine grote verhaal over de vriendschap tussen deze twee jonge vrouwen worden verteld.

Laat ik beginnen met Marianne van Raamsdonk. Zij was het nakomelingetje van aanvankelijk zeer welvarende ouders in Amsterdam. Maar met de veel te vroege dood van haar innig geliefde vader, ging het kapitaal verloren. En dwong geldgebrek Marianne de kunstnijverheidsschool in te ruilen voor een opleiding tot privésecretaresse. Zo kwam ze terecht bij de uitgeverij Strengtholt op de Leidsegracht in Amsterdam.

De oorlog was inmiddels uitgebroken. We schrijven het jaar 1942.

Op de uitgeverij kwam ze in contact met dichters en schrijvers. Zo ook met de dichter Han Hoekstra. Door hem leerde Marianne de linkse verzetskringen van kunstenaars en intellectuelen kennen. En geleidelijk aan raakte ze betrokken bij hun illegale werk. Tot ze in 1943 werd gearresteerd en ter dood veroordeeld. Het vonnis zou om onbekende redenen niet worden voltrokken. Marianne werd van de gevangenis in Amsterdams naar kamp Vught gebracht, vandaar naar het concentratiekamp Ravensbrück, daarna naar Neuengamme. En tenslotte belandde ze in Neustadt-Glewe waar ze zou worden bevrijd, samen met haar hartsvriendin.

En dat was Annetje Kupferschmidt, het derde kind van orthodox Joodse ouders gevlucht uit het antisemitische Polen. Als klein meisje kwam ze met haar ouders aan in Den-Haag.

In vogelvlucht haar leven:

Al jong verloor Annetje haar moeder, ze was pas 12 jaar oud. Na haar opleiding tot montessori-kleuterleidster kwam ook zij in contact met progressieve linkse kunstenaars en intellectuelen. Daar ontmoette ze haar man. Ze trouwden in 1939, kort voor het uitbreken van de oorlog. Het sprak vanzelf dat zij beiden, net als hun vrienden, in het verzet gingen. Al in 1941 moest haar man onderduiken, zijn verzetsgroep, Het Joods Studentenverzet, was verraden. Annetje was toen zwanger.

Van mij.

Toch lukte het hen uit handen van de Duitsers te blijven. Tot 22 april 1944. Toen werden zij gearresteerd op hun gezamenlijke onderduikadres en overgebracht naar de Scheveningse gevangenis. Daar moest de een toezien hoe de ander werd gemarteld. Annetje heeft haar man moed ingesproken: 'trek het je niet aan, riep ze hem toe, die schoften verliezen de oorlog toch.'

Een klein jaar later zag Marianne in Neustadt-Glewe een transport aankomen van.... Ik citeer haar woorden:

'Joodse vrouwen uit Auschwitz, ontredderd door een uitputtende mars – de dodenmars. Onder die groep Joodse vrouwen bevond zich Annetje Kupferschmidt.

Misschien heeft Marianne Annetje Nederlands horen spreken. Of Annetje Marianne. In elk geval zijn ze in gesprek geraakt. En ontstond er tussen hen een levenslange vriendschap.

De honger in Neustadt-Glewe, ik citeer Marianne, was een allesoverheersende kwelling. Hallucinerend gingen we door dit eeuwig knagende gevoel. Annetje en ik deelden samen wat we aan eten vonden. We speurden naar kleine kooltjes tussen het kolengruis, we droomden van gekookte muizen. Onze lichamen waren zo vermagerd dat we bijna niets meer wogen. We waren apathisch geworden.

De bevrijding kwam voor hen maar net op tijd. De Russen – die toen nog onze bondgenoten waren - zorgden voor eten en de nodige medische zorg. Maar, zoals nu algemeen bekend is, hulp uit Nederland was áfwezig. De Nederlandse regering bleef in gebreke, zij stuurden geen bussen of vrachtwagens om de bevrijde, ondervoede en vaak doodzieke gevangenen op te halen.

Die moesten zelf maar zien thuis te komen.

Marianne en Annetje zijn nog enige tijd in het kamp gebleven om een beetje aan te sterken en hebben toen, na een wekenlange tocht, te voet, soms meerijgend op door paarden getrokken karren, dan weer een stukje met een vrachtwagen of met een trein, uiteindelijk Nederland bereikt waar hen, zoals nu ook is bekend, een kille ijzige ontvangst wachtte.

Annetje's man, noch die van Marianne overleefden de oorlog.

De boezemvriendinnen zouden hun leven lang met z'n tweetjes die tweede mei vieren. Met een dinertje ergens in een goed restaurant. En een glas lekkere wijn. Niemand mocht hun samenzijn verstoren. Het was hún bevrijdingsdag.

In Annetje's huis stond dan altijd een vaas vol seringjes te geuren.

Moed. Daarover wil ik juist bij dit monument stilstaan. Beide vrouwen hebben gedurende de oorlog grote moed betoond. Annetje alleen al door deel te nemen aan het verzet ondanks haar Joods-zijn, ondanks haar donkere niet Nederlandse uiterlijk en ondanks het gevaar van een vervalst persoonsbewijs.

En Marianne...

Al lezend in haar boek werd ik diep geraakt door de moed van deze jonge vrouw.

In een notendop:

Op de uitgeverij weigerde Marianne te tekenen voor de Kulturkammer. Weigerde haar naam onder de ariërverklaring te zetten. Zij protesteerde openlijk tegen het ontslag van een Joodse medewerkster. En hielp haar aan een onderduikadres. Een keer, onderweg met een tas vol verzetsbladen, werd ze aangehouden door een Duitser. Zonder aarzelen duwde ze hem een stenen trapje af dat naar een souterrain leidde, en vluchtte met de volle tas.

Marianne werkte als spion, als saboteur, als koerierster.

Ze vervalste persoonsbewijzen, ook was Marianne betrokken bij het in brand zetten van de Persoonsbewijzen Centrale in Amsterdam.

Moed.

Marianne van Raamsdonk en Annetje Kupferschmidt bezaten moed. Zij waren moedige vrouwen, zij deden tijdens de oorlog wat gedaan moest worden. Zij maakten de juiste keuzes. En handelden ernaar.

Dat brengt me ten slotte tot de zo dikwijls gestelde, onzinnige, vraag:

‘Wat zou jij hebben gedaan toen?’

‘Wat zou ik hebben gedaan toen?’

Vragen waar geen antwoord op te geven is. En daarom zinloos zijn. Daarbij zijn het vragen die te vaak worden misbruikt om het gedrag van daders te vergoelijken. En die van meelopers. En die van wegekijkers ... Dan hoor je zeggen:

Maar onder die omstandigheden zou ik niet weten of ik ...

De vraag die wel gesteld zou moeten worden is:

Weet je wat je gedaan zou moéten hebben?

Weet je hoe je houding toen geweest zou moéten zijn geweest?

Want die vraag noopt tot nadenken. En vraagt om kennis van wat er is gebeurd. Vraagt om kennis van de geschiedenis van de Sjoah. Van genocide. Nodigt je uit stil te staan bij de vraag hoe dat alles heeft kunnen gebeuren. En vertelt je dat je áltijd en áltijd en áltijd een keuze hebt.

Chaja Polak